

Філософія

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20524712>

**Соціальна онтологія Дж. Серла: проблема колективної
інтенційності**

Тамащук Ян,

аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0009-0005-8099-5419>

Прийнято: 14.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація:** Стаття присвячена аналізу концепції колективної інтенційності як засадничої категорії соціальної онтології Джона Серла. Автор розглядає, як Серл намагається пояснити існування соціальної реальності через поняття колективної інтенційності, яка розуміється як примітивний психологічний модус, притаманний окремим індивідам. У статті представлено детальну реконструкцію серлівської позиції, включаючи його критерії адекватності (онтологічний індивідуалізм і методологічний інтерналізм), структуру ми-намірів та роль «Background» як умови можливості колективної інтенційності. Особлива увага приділяється розгортанню теорії інституційних фактів та концепції декларацій статусних функцій у пізніших працях Серла. Критичний аналіз виявляє внутрішню напругу між тезою про нередуктивність колективної інтенційності та інтерналістською позицією, яка припускає можливість існування колективних намірів в ізольованій свідомості. Головна проблема, яку*

ставити автор, полягає в тому, чи може серлівська теорія адекватно пояснити нормативний вимір соціальної реальності, зокрема виникнення деонтичних сил та зобов'язань, що пов'язують учасників спільної дії. Відповідь на це питання готує ґрунт для розгляду альтернативної позиції Маргарет Гілберт, яка базується на концепції спільної зобов'язаності та плюрального суб'єкта. Гілбертівський підхід намагається безпосередньо розв'язати основні проблеми серлівської конструкції. У висновках автор обстоює позицію, що серлівська теорія є важливою феноменологічною дескрипцією того, що відбувається у свідомості учасника соціальної дії, але є проблеми, щоб вона служила онтологічною основою соціальної реальності. Натомість соціальна реальність добре реляційною структурою спільної зобов'язаності.

Ключові слова: *колективна інтенційність, соціальна реальність, інституційні факти, спільна зобов'язаність, плюральний суб'єкт, деонтичні сили.*

John Searle's Social Ontology: The Issue of Collective Intentionality

Yan Tamashchuk,

Postgraduate Student of the Department of Philosophy and International
Communication,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv,
Ukraine, <https://orcid.org/0009-0005-8099-5419>

Abstract: *This article examines John Searle's concept of collective intentionality as a foundational category of social ontology. The author provides a detailed reconstruction of Searle's position, including his adequacy conditions (ontological individualism and methodological internalism), the structure of we-intentions, and the role of the «Background». Special attention is paid to the*

development of his theory of institutional facts through the formula X counts as Y in context C and the concept of status function declarations. Critical analysis reveals an internal tension between the thesis that collective intentionality is irreducible and the internalist position that allows a brain in a vat to have collective intentions. The central problem posed is whether Searle's theory can adequately explain the normative dimension of social reality, particularly the emergence of deontic powers and obligations that bind participants in joint action. This question opens the way to examining Margaret Gilbert's alternative position, based on the concept of joint commitment and plural subjects. Gilbert's approach directly resolves the main problems of Searle's construction. The author concludes that Searle's theory of collective intentionality is an important phenomenological description of what occurs in the consciousness of participants in social action, but cannot serve as an ontological foundation of social reality. Rather, social reality rests on the relational structure of joint commitment.

Keywords: *collective intentionality, social reality, institutional facts, joint commitment, plural subject, deontic powers.*

Постановка проблеми. Питання, з якого виходить Джон Серл у своїй філософії суспільства, формулюється просто: яким чином у світі фізичних частинок існують гроші, уряди, університети, шлюби, кордони і права? Серл вважає це найфундаментальнішою проблемою філософії суспільства. Відповідь спирається на три концептуальні стовпи: колективна інтенційність, призначення функцій та конститутивні правила. Колективна інтенційність є центральною аркою на мості від фізики до суспільства, через яку здійснюється перехід від агрегату фізичних об'єктів до соціальної реальності. Постановка проблеми має ще один вимір: як соціальні факти можуть бути водночас об'єктивно існуючими і залежними від людських ментальних станів? Серл

намагається зберегти обидва аспекти — епістемічну об'єктивність соціальних фактів і їхню онтологічну залежність від колективної інтенційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія про колективну інтенційність як основу соціальної реальності сформувалася в межах аналітичної соціальної онтології, що виокремилася як самостійна галузь з 1980-х років. Засадничий внесок належить Джону Серлу, чиї праці «The Construction of Social Reality» та «Making the Social World» запропонували уніфіковану теорію, яка пов'язує інтенційність окремого ментального стану зі структурою інституцій та держави. Серл розробив поняттєвий апарат брутальних та інституційних фактів, конститутивних правил, статусних функцій і деонтичних сил, а також тезу про колективну інтенційність як примітивний, далі нерозкладний феномен. Його ранні формулювання у праці «Collective Intentions and Actions» заклали два критерії адекватності: онтологічний індивідуалізм і методологічний інтерналізм, які надалі стали головним предметом критики. Перша лінія критики, представлена роботами Ентоні Меєрса, Деніела Фітцпатріка та Леона Зайберта, зосереджується на внутрішніх проблемах серлівської конструкції. Меєрс показує, що онтологічна позиція, згідно з якою окремих індивід може мати колективний інтенційний стан, залишається незрозумілою, оскільки колективність передбачає реальний зв'язок між агентами. Фітцпатрік формулює сильніше твердження: серлівський інтерналізм, поширений на соціальні факти, є самопідривним, бо спільність вимагає реального відношення між свідомостями, яке інтерналістська позиція виключає за визначенням. Друга лінія критики стосується нормативного виміру соціальної реальності. Найсистематичнішу альтернативу запропонувала Маргарет Гілберт, чия концепція спільної зобов'язаності та плюрального суб'єкта розроблена у працях «On Social Facts», «Walking Together», «Living Together», «A Theory of Political Obligation» та «Joint Commitment». Гілберт доводить, що соціальна реальність базується не на

ментальному модусі окремого індивіда, а на реляційній структурі взаємного зобов'язання, і формулює три критерії адекватності — диз'юнкції, згоди та зобов'язання, — яким серлівські ми-наміри не задовольняють. У статті «Searle and Collective Intentions» вона показує, що ми-наміри Серла є «соліпсичними» і не здатні породити нормативну силу. Окрему групу становлять проміжні та альтернативні підходи. Майкл Бретмен у працях «Faces of Intention» та «Shared Agency» пропонує модель спільного наміру як взаємопов'язаної мережі індивідуальних намірів, уникаючи як плюрального суб'єкта, так і соліпсизму, проте, за зауваженням Гілберт, вимушений вводити нормативність зовнішнім чином. Раймо Тумела розробляє розрізнення «ми-режиму» і «я-режиму» у функціонуванні свідомості, причому у пізніших роботах визнає, що його теорія потребує елементів нормативного зобов'язання, які спочатку залишалися поза увагою. Франк Гіндрікс критикує серлівську переоцінку ролі мови, вказуючи, що теорія декларацій статусних функцій погано справляється з випадками, де інституційні факти виникають без експліцитного декларативного акта. Ганс Бернхард Шмід розгортає феноменологічну лінію критики, стверджуючи, що ні Серл, ні Бретмен, ні Гілберт не пояснюють, як у структурі свідомості взагалі може з'явитися «ми», і пропонує концепцію плюральної дорефлексивної самосвідомості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залишаються невирішені питання щодо онтологічного статусу спільних дій та інституційних фактів. Зокрема: як може бути реальною і нормативною сила, що зв'язує учасників спільної дії, якщо вся інтенційність розташована в окремих свідомостях? Чи можуть ми поєднати індивідуалістичну онтологію з реляційною природою соціальної реальності?

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є критичний аналіз серлівської концепції колективної інтенційності як засадничої категорії соціальної реальності. Для досягнення цієї мети необхідно: провести детальну

реконструкцію позиції Серла; розкрити внутрішні суперечності у його підході; розглянути альтернативну позицію Маргарет Гілберт; запропонувати власну позицію, яка синтезує ментальний вимір Серла з реляційно-нормативним фундаментом Гілберт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання, з якого виходить Джон Серл у своїй соціальній філософії: яким чином у світі, що складається з фізичних частинок, існують такі речі, як гроші, уряди, університети, шлюби, кордони і права? Серл вважає це найфундаментальнішою проблемою, яку повинна розв'язати філософія суспільства, і ставить її в один ряд із класичними онтологічними питаннями про природу свідомості та інтенційності [1, 2].

Відповідь, яку пропонує Серл, спирається на три концептуальні стовпи: колективна інтенційність, призначення функцій (assignment of function) та конститутивні правила. Серед них перший елемент відіграє привілейовану роль: саме колективна інтенційність є «центральною аркою на мості від фізики до суспільства» [1]. Через цю оптику здійснюється перехід від фізичних об'єктів і окремих свідомостей до того, що ми звично називаємо соціальною реальністю — тобто реальністю, яка існує лише завдяки тому, що ми колективно ставимося до неї певним чином.

Серл наполягає, що його завдання не вичерпується описом соціальних практик. Йдеться про онтологічне питання: як соціальні факти можуть бути водночас об'єктивно існуючими і залежними від людських ментальних станів? Гроші є грошима лише тому, що ми вважаємо їх такими, але водночас твердження «цей папірець є двадцятидоларовою банкнотою» може бути істинним або хибним, незалежно від того, у що вірить окремий індивід. Серл намагається зберегти обидва ці аспекти - епістемічну об'єктивність соціальних фактів і їхню онтологічну залежність від колективної інтенційності [3].

Дискусія про колективну інтенційність належить до сфери, яку аналітична традиція з 1980-х років виокремила як соціальну онтологію [4]. У цій сфері перетинаються інтереси філософії свідомості, філософії дії, філософії мови та соціальної теорії. Особливість серлівського підходу полягає у тому, що він намагається запропонувати єдину уніфіковану теорію, яка пов'язує усі ці лінії - від інтенційності окремого ментального стану до структури держави.

Інтенційність у термінології Серла - це властивість ментальних станів бути спрямованими на щось, представляти щось, бути про щось. Переконавання, бажання, наміри, страхи - усе це інтенційні стани [5]. Серл розрізняє у структурі такого стану психологічний модус (віра, бажання тощо) і пропозиційний зміст. Цю термінологічну рамку він зберігає і коли переходить до колективних форм: різниця між «я-намірами» і «ми-намірами» проявляється, на його думку, на рівні модусу, а не змісту.

Колективна інтенційність — це здатність ментальних станів бути спрямованими на спільну справу, мати форму «ми робимо», «ми віримо», «ми маємо намір» тощо. Серл описує її як примітивний, тобто далі нерозкладний, феномен [1, 6]. Класичні приклади — двоє людей, які разом готують голландський соус; футбольна команда, яка виконує ігрову комбінацію; група людей, які штовхають заглухлу машину.

Брутальні факти (brute facts) і інституційні факти (institutional facts). Брутальні факти існують незалежно від людської інтенційності: гора, протон, відстань від Землі до Сонця. Інституційні факти існують лише завдяки людській інтенційності: «Цей папірець — двадцятидоларова банкнота», «Барак Обама був Президентом США», «Ця лінія є державним кордоном» [1, 2]. Інституційні факти є підкласом соціальних фактів, але мають додаткову характеристику - вони передбачають конститутивні правила.

Конститутивні правила на противагу регулятивним не лише регулюють поведінку, що існувала би й без них, але створюють саму можливість певної поведінки. Канонічне формулювання Серла: «Х рахується як Y у контексті С» [1, 7]. Ходи у шахах, голи у футболі, голосування на виборах — усі ці дії можливі лише в межах системи конститутивних правил.

Призначення функції і статусна функція. Функцію приписує об'єкту інтенційний агент. Особлива форма приписування функції — статусна функція: коли об'єкт виконує свою функцію не через якісь свої фізичні властивості, а лише завдяки тому, що йому колективно надано відповідний статус. Папірець не виконує функцію засобу обміну в силу хімічного складу; він виконує її в силу колективного визнання його як грошей [2].

Деонтичні сили. Статусна функція, за Серлом, завжди передбачає певний набір прав, обов'язків, повноважень, дозволів і заборон - те, що він називає деонтичними силами. Їхня визначальна риса - здатність створювати незалежні від бажань підстави для дій [2]. Я повинен повернути позичені гроші не тому, що мені цього хочеться, а тому, що зобов'язання має силу, незалежну від моїх поточних бажань.

Термін «онтологічний індивідуалізм», який далі вживатиметься, означає тезу, що в соціальному світі немає нічого, окрім окремих людей з їхніми ментальними станами, тілами та поведінкою, а сила «колективна свідомість» — це або метафора, або помилкова гіпостазування. Цю тезу Серл приймає і вважає для своєї теорії обов'язковою [6].

Серлівський аналіз колективної інтенційності виходить з двох умов адекватності, які він задає на самому початку. Перша: «Будь-яке твердження про колективні наміри має бути сумісним із тим фактом, що в суспільстві немає нічого понад тих індивідів, з яких воно складається» [6]. Друга: «Будь-яка інтенційність, як індивідуальна, так і колективна, могла би належати «мозку в

чані»» [6]. Перша умова виражає онтологічний індивідуалізм; друга — методологічний інтерналізм. Усі ментальні стани, у тому числі ми-наміри, повністю містяться у голові окремого індивіда і не залежать від того, що насправді відбувається у світі. Ці дві умови створюють для Серла очевидну напругу. З одного боку, він мусить пояснити, як виникає «ми». З іншого, не може звернутися ні до колективного суб'єкта (це порушує першу умову), ні до зовнішніх відношень між свідомостями (це порушує другу). Колективна інтенційність - це не сума індивідуальних намірів, а особливий психологічний модус, у якому індивід тримає у своїй свідомості зміст «ми робимо Х». Сам зміст «ми» належить індивідуальному модусу; ніякого «ми» поза індивідуальною свідомістю не існує. Серл ілюструє це знаменитим прикладом: двоє людей готують голландський соус. Один збиває яйця, другий повільно вливає олію. Обидва діють так, що жоден з них поодиноці не міг би досягти результату. Зміст наміру кожного, на думку Серла, не зводиться до «я роблю Х», навіть із додаванням «і знаю, що ти робиш Y». Зміст є саме «ми готуємо соус, шляхом того, що я збиваю яйця». Структура ми-наміру має форму: «ми робимо А через те, що я роблю В» [1, 6].

Формула «collective goal by means of singular contribution» - є ключовою для Серла. Вона має дві важливі властивості. По-перше, ми-намір не редукується до набору я-намірів, навіть із доданими взаємними переконаннями. По-друге, ми-намір повністю є станом окремої свідомості: для нього не потрібна реальна наявність партнера, не потрібен факт співпраці. Як демонстративно формулює Серл, «я міг би мати всю ту інтенційність, яку маю, навіть якщо я радикально помиляюсь, навіть якщо мнима присутність і кооперація інших людей є ілюзією, навіть якщо я є "мозком у чані"» [6].

Колективна інтенційність у Серла не висне в порожнечі, вона спирається на так звану передісторію (Background), тобто сукупність нерепрезентаційних здібностей, навичок, тілесних диспозицій, які роблять можливими інтенційні

стани взагалі [1, 5]. Зокрема, Серл стверджує: «Будь-яка інтенційність, як колективна, так і індивідуальна, потребує преінтенційну передісторію ментальних здібностей, які самі не є репрезентаційними» [8].

У контексті колективної інтенційності «передісторія» виконує ще додаткову функцію: вона включає базову біологічну схильність трактувати інших осіб як осіб, як можливих партнерів кооперативної дії, як «нас». Серл стверджує, що ця схильність є біологічно примітивною і притаманна не лише людям, але й деяким видам тварин [1, 2]. Ця теза дозволяє Серлу уникнути наступного парадоксу: якщо колективна інтенційність є примітивною і нерозкладною, то як вона взагалі може виникнути? Відповідь: на основі біологічно вкоріненої здатності, яка передує усім окремим інтенційним станам.

Маючи в розпорядженні поняття колективної інтенційності, Серл розгортає теорію інституційних фактів через формулу « X рахується як Y у контексті C ». Це формулювання вказує на конститутивні правила, які створюють нові класи фактів. Папірець певного типу (X) рахується як двадцятидоларова банкнота (Y) у контексті фінансових інституцій США (C). Колективна інтенційність відіграє тут двояку роль: по-перше, вона необхідна для того, щоб правило взагалі було визнане; по-друге, кожне окреме застосування правила (це конкретне X є грошима) також тримається на колективному визнанні [1, 7].

Серл наголошує, що формула може ітеруватися: те, що в одному контексті є Y , стає X для іншого, ще «вищого» Y . Голос виборця (Y_1) у певному контексті стає елементом виборчого процесу (X_2), результат якого є обранням посадовця (Y_2). Складні інституції — держави, корпорації, університети — побудовані як ієрархії таких правил [1].

У книзі «Making the Social World» Серл уточнює і розширює свою теорію. Центральним поняттям тут стає не просто конститутивне правило, а

декларація статусної функції (Status Function Declaration). Декларація - це особливий тип мовленнєвого акта, який має одночасно дві спрямованості: «світ-до-слова» і «слово-до-світу». Іншими словами, успішна декларація створює факт самим актом її проголошення [2].

Найпотужніша теза Серла полягає в тому, що практично всі інституційні факти створюються або підтримуються деклараціями статусних функцій або їх еквівалентами. Гроші, шлюб, президентство, право власності, корпорація — у структурі кожного з цих інституційних утворень присутній акт колективного «оголошуємо X статусом Y». Декларація може бути експліцитною (інавгурація президента) або імпліцитною (повсякденне використання банкнот).

Сенс цієї конструкції у тому, що вона напряду пов'язує колективну інтенційність із деонтичним виміром соціальної реальності. Статусні функції несуть деонтичні сили: права, обов'язки, повноваження. А деонтичні сили створюють незалежні від бажань підстави для дій — те, що Серл вважає унікальною властивістю людської соціальності, недоступною для жодного іншого виду тварин [2, 3]. Як він підсумовує: «статусні функції є клеєм, що тримає суспільство; вони створюються колективною інтенційністю і функціонують через несення деонтичних сил» [2].

Поєднавши всі елементи, отримуємо такий ланцюжок: біологічно примітивна здатність до колективної інтенційності, ми-наміри як ментальні стани в індивідуальних свідомостях, колективне визнання конститутивних правил «X рахується як Y у C», присвоєння статусних функцій, деонтичні сили та незалежні від бажань підстави для дій, інституційні факти, суспільство як таке.

Ця конструкція має очевидні переваги. По-перше, вона зберігає онтологічний натуралізм: соціальна реальність повністю «лягає» у фізичний світ, бо всі її елементи є зрештою станами окремих індивідуальних

свідомостей, які своєю чергою є станами біологічних мізків. По-друге, теорія компактна: вона пояснює широкий спектр феноменів — від голландського соусу до конституційного права — через один і той самий концептуальний механізм. По-третє, вона зберігає здоровий глузд: суспільство — це не якась загадкова «надіндивідуальна» сутність, а саме те, що ми всі знаємо: люди, які діють разом і визнають певні правила.

Незважаючи на елегантність конструкції, серлівський підхід має істотні проблемні місця.

Перша проблема, на яку звертають увагу численні коментатори [9, 10, 11], полягає у напрузі між двома центральними тезами Серла. З одного боку, він стверджує, що колективна інтенційність нередукована до індивідуальної: ми-наміри не зводяться до я-намірів плюс взаємних переконань. З іншого боку, він стверджує, що носієм усіх ми-намірів є окремий індивідуальний мозок, причому такий, що міг би перебувати у чані.

Очевидне питання: якщо ми-намір цілковито знаходиться у моїй голові, і його зміст не залежить від існування інших людей, то в чому саме полягає його колективність? Меєрс ставить це питання різко: «Хоча мені близький аналіз колективної інтенційності як примітивного феномену у Серла, я вважаю його онтологічну позицію, згідно з якою окремий індивід може мати колективний інтенційний стан, незрозумілою» [4, 10]. Якщо два мозки в чанах, кожен з яких має ми-намір з тим самим змістом, не утворюють колективної інтенційності, а вони не утворюють, бо між ними немає жодного зв'язку, то як же тоді один мозок може її утворити?

Фітцпатрік [9] формулює цей пункт так: серлівський інтерналізм, поширений на соціальні факти, є самопідривним. Серл хоче, щоб соціальна реальність була чимось «у головах» і водночас чимось спільним; але оскільки

спільність вимагає реального відношення між головами, інтерналістська позиція виключає саме те, що мала б пояснити.

Серл міг би відповісти, що в нормальному випадку, на відміну від випадку мозку у чані, інші люди справді існують і теж мають відповідні ми-наміри. Але це не вирішує проблеми. Питання стоїть так: коли ці окремі ми-наміри стають спільним наміром? Серл не дає відповіді, бо за умови інтерналізму такої відповіді в принципі бути не може.

Друга лінія критики стосується нормативного виміру колективної інтенційності. Гілберт [12, 13, 14], Тумела [15] і ряд інших авторів вказують, що коли двоє людей разом ідуть прогулятися, разом малюють картину, разом грають у шахи, то між ними виникають взаємні зобов'язання. Якщо один з учасників раптом припиняє свою участь без пояснень, інший має право, у нормативно наповненому сенсі, обуритися, дорікнути, вимагати пояснень.

Серл сам визнає, що деонтичні сили є наріжним каменем соціальної реальності. Питання, однак, у тому, чи може його теорія колективної інтенційності пояснити появу цих сил. Як зазначає Гілберт у своїй спеціальній статті, присвяченій критиці Серла, його ми-наміри в принципі «соліпсистичні»: оскільки вони цілковито перебувають у голові індивіда, їхнє виникнення і зникнення залежить виключно від волі цього індивіда [14]. Але норма, що пов'язує учасників спільної дії, не може бути в одностороннє відмінена жодним з них окремо — це і є її нормативна сила.

Як підсумовує Меєрс: серлівський інтерналістський погляд на колективну інтенційність не може охопити нормативні аспекти соціальних явищ [10]. Соціальна реальність вимагає радикально реляційного підходу, який Серл відкидає за визначенням.

Третій ряд заперечень виник насамперед навколо «Making the Social World». Серл стверджує, що практично всі інституційні факти створюються

деклараціями статусних функцій, і що сама мова є фундаментальною інституцією, яка робить можливими всі інші. Це означає, що для існування інституційних фактів потрібна мова в широкому сенсі — спроможність до символічної репрезентації.

Гіндрікс [16] та інші заперечують, що Серл переоцінює роль мови. По-перше, поняття декларації статусних функцій радше затемнює, ніж прояснює відмінність між регулятивними і конститутивними правилами. По-друге, теорія Серла погано справляється з випадками, коли інституційні факти виникають без ясного декларативного акта, наприклад, у дітей, які граються разом у вигадану гру і встановлюють правила «по ходу», або у спільнотах, які впродовж поколінь підтримують певну практику без жодної експліцитної її декларації. По-третє, концепція колективного визнання прав людини не пояснює, чому ми вважаємо ці права такими, що належать людям незалежно від їх визнання.

Альтернатива серлівській теорії належить Маргарет Гілберт. Її головна теза — соціальна реальність базується не на колективній інтенційності у формі особливого ментального модусу, а на спільній зобов'язаності (joint commitment), яка створює плюральний суб'єкт (plural subject).

Гілберт виходить з аналізу повсякденних соціальних феноменів: спільної прогулянки, групової мови, соціальних конвенцій. У всіх цих випадках, стверджує вона, ми застасемо особливу форму поєднання індивідів, яку природно фіксує займенник «ми». Це не просто кілька індивідів, які водночас роблять подібні речі, а нова сутність — плюральний суб'єкт, який утворюється завдяки тому, що його члени взяли на себе спільну зобов'язаність діяти, мислити, відчувати «як єдине тіло» [12, 17].

Принципова відмінність від Серла. По-перше, Гілберт допускає реальність плюрального суб'єкта як суб'єкта інтенційних приписувань: ми

справді можемо говорити «ми йдемо», «ми віримо», «ми вирішили» в неметафоричному сенсі [18]. По-друге, спільна зобов'язаність є за своєю природою реляційною: вона не може бути в межах однієї голови, для неї необхідне реальне взаємне зобов'язання двох або більше осіб. Як висловлюється Гілберт: «Спільна зобов'язаність є зобов'язанням волі. У цьому випадку волі двох або більше людей створюють її, і двома або більшим числом людей вона зв'язує» [19].

Згідно з Гілбертом, спільна зобов'язаність має чотири істотні риси. По-перше, вона є зобов'язанням «як єдиного тіла»: зробити, повірити, прийняти, мати намір зробити те-то і те-то. По-друге, вона створюється і скасовується тільки спільно, жодна зі сторін не може її одностороннє розірвати. По-третє, вона створює зобов'язання у строгому, не моральному сенсі, учасники мають право вимагати один від одного відповідної поведінки. По-четверте, вона не вимагає експліцитної угоди, але передбачає принаймні взаємне виявлення готовності взяти на себе таку зобов'язаність, що Гілберт називає базовим випадком [13, 20].

Наприклад, спільна прогулянка. Двоє людей, які вирішили йти разом, перебувають в особливій нормативній ситуації: якщо один з них раптово прискорить крок або зупиниться без пояснень, інший має право висловити невдоволення. Невдоволення — не просто емоційна реакція, воно має нормативну підставу, яка не зводиться до моральних принципів і не зводиться до особистих побажань кожного з учасників [4, 13].

У статті, спеціально присвяченій Серлу, Гілберт формулює три критерії, яким, на її думку, має задовольняти будь-який адекватний аналіз спільного наміру: критерій диз'юнкції (disjunction) - жодна сторона не може односторонньо змінити чи скасувати спільний намір; критерій згоди (concurrence) - зміна або скасування потребує згоди всіх учасників; критерій

зобов'язання (obligation) - кожен учасник має зобов'язання перед іншими виконувати свою частину [14]. Серлівські ми-наміри, як вона показує, не задовольняють жодному з цих критеріїв, тому якщо ми-намір повністю перебуває у моїй голові, то я можу його односторонньо скасувати, жодної структурно вмонтованої згоди він не передбачає і жодних зобов'язань він сам по собі не породжує.

Серл, отже, описує психологічний феномен (індивід має ми-намір), у той час як соціальне явище (спільний намір) має нормативну структуру, яка цим психологічним феноменом не охоплюється. Це не означає, що Серл помиляється у тому, що він описує; це означає, що він описує не те.

Одна з ліній аргументації Гілберт стосується похідних зобов'язань [18]. У серлівській схемі, де ми-намір є ментальним станом окремої свідомості, моя готовність дотримуватись цього наміру тримається на моїй власній волі. У схемі Гілберт похідне зобов'язання, яке кожен учасник має у силу спільної зобов'язаності, не є його приватною справою. Він не може його скасувати, не звільнившись від спільної зобов'язаності, що своєю чергою вимагає згоди іншого. У результаті спільні наміри, проаналізовані як спільні зобов'язаності, мають вищу стабільність порівняно як з серлівськими ми-намірами. Це теоретично важлива перевага: вона пояснює, чому соціальні утворення мають нормативну тривкість, що виходить за межі поточних бажань їхніх учасників.

У серлівській моделі учасник, який втратив інтерес до спільної дії, скасовує своє «ми-намір» одностороннім актом і цим, з його перспективи, історія завершена. Залишається лише питання моральної або соціальної доречності такого вчинку, питання, що для серлівської структури ми-наміру є зовнішнім. У моделі Гілберт ситуація принципово інша, учасник може втратити особисте бажання продовжувати, але це бажання саме по собі не відміняє нормативного факту, що він зобов'язаний продовжувати — або

експліцитно домагатися звільнення від зобов'язання у партнера. Зобов'язання, на відміну від наміру, не є приватною ментальною подією; воно є нормативним фактом, що належить простору між агентами. Саме тому соціальна реальність є соціальною, а не лише ментальною: її норми мають онтологічний вимір, який не існує у голові жодного окремого індивіда.

Серл припускає, що нормативність соціальної реальності може бути виведена з ментальних станів, якщо ці стани мають достатньо складну структуру (включно з ми-режимом, деклараціями статусних функцій тощо). Гілберт заперечує саме можливість такого виведення: нормативність виникає лише з реального відношення між агентами, яке створюється спільною зобов'язаністю. Якщо Гілберт права, то програма Серла зазнає поразки на найфундаментальнішому рівні: вона намагається зробити неможливе — отримати нормативне з чисто ментального.

Згідно Гілберт, внутрішня напруга інтерналізму і нередуктивності зникає, оскільки спільна зобов'язаність є по суті реляційною, питання про мозок у чані просто не виникає. Проблема нормативності розв'язується конструктивно: норми не накладаються ззовні, а виникають із самої структури спільної зобов'язаності. Проблема ролі мови пом'якшується: спільна зобов'язаність, на відміну від декларації статусної функції, не потребує мови у строгому сенсі, для базового випадку достатньо взаємного виявлення готовності, яке може бути жестовим, поведінковим або іншим. Серлівська теорія погано справляється з малими, неформальними, повсякденними формами соціальності, з формами, які саме й становлять основну тканину людського життя. Прикладом є навіть не спільна прогулянка, а ще простіші ситуації: двоє друзів сидять разом на лаві і розмовляють; група дітей грається у вигадану гру; знайомі привітали одне одного на вулиці. Чи можна тут говорити про декларації статусних функцій? Очевидно, ні — у будь-якому строгому сенсі цього виразу. Але якщо так, то найфундаментальніший шар

соціальності залишається поза серлівською теорією, або ж теорія мовчазно припускає, що цей шар не є істотно соціальним, а це вкрай неправдоподібне припущення. У теорії Гілберт усі ці випадки описуються природно: всюди, де є взаємне виявлення готовності діяти спільно, виникає базова форма спільної зобов'язаності, що і робить ситуацію соціальною.

Теорія Гілберт не є вільною від проблем. По-перше, поняття плюрального суб'єкта зазнавало звинувачень у концептуальній метафорності або в прихованому холізмі, що саме означає «діяти як єдине тіло», якщо матеріальне тіло відсутнє [21]. По-друге, поняття зобов'язання, яке Гілберт використовує, потребує подальшого прояснення, вона стверджує, що це не моральне зобов'язання, але що це за рід нормативності? По-третє, прив'язка соціальної реальності до взаємної згоди не пояснює окремих, але важливих випадків, як великі неформальні спільноти, де жодного експліцитного або імпліцитного зобов'язання не було взято.

Майкл Бретмен [22, 23] пропонує розв'язати проблему, не вводячи плюрального суб'єкта, але й не лишаючи можливості проблеми соліпсизму. Спільний намір, за Бретменом, є «публічною, взаємопов'язаною мережею» взаємних намірів окремих індивідів, причому ці наміри мають специфічну структуру: «я маю намір, що ми зробимо J», «ти маєш намір, що ми зробимо J», з прив'язкою через відповідні підпрограми та спільне знання [22, 23]. Такий підхід дозволяє говорити про спільність без плюрального суб'єкта, але, як йому закидає Гілберт, він також не пояснює, звідки беруться зобов'язання, що впадають в очі у всіх соціальних взаємодіях. Бретмен вимушений вводити нормативність зовнішнім чином, через «нормативну інтеграцію» з індивідуальними намірами, що може здатися *ad hoc*.

Раймо Тумела [15, 24] розрізняє «ми-режим» і «я-режим» функціонування свідомості. У ми-режимі індивід діє як представник групи,

поділяючи спільні цілі і причини, у я-режимі він діє «від себе». Спільний намір, за Тумелою, передбачає функціонування в ми-режимі, який не редукується до я-режиму. Ця позиція ближча до Серла в тому, що вона залишається методологічно індивідуалістичною, а носієм ми-режиму є окремий індивід. Але вона ближча до Гілберта у тому, що ми-режим включає визнання групових норм, цілей і взаємних очікувань. Сам Тумела пізніше визнавав, що його теорія потребує елементів нормативного зобов'язання, які він спочатку ігнорував [25].

Окрему лінію критики розгортає Ганс Бернард Шмід [26, 27]. Він стверджує, що ні Серл, ні Бретмен, ні навіть Гілберт не доходять до самого фундаменту - вони не пояснюють, як у структурі свідомості взагалі може з'явитися «ми». Шмід пропонує концепцію плюральної дорефлексивної самосвідомості, подібно до того, як індивідуальна інтенційність передбачає базовий, неререфлексивний модус «я як суб'єкт переживання», колективна інтенційність передбачає базовий, неререфлексивний модус «ми як суб'єкт переживання» [27]. Цей шар не може бути зведений ні до взаємних переконань, ні до зобов'язань — він є умовою їх можливості.

Шмідівський підхід цікавий тим, що він заперечує сам спосіб, у який Серл ставить питання. Серл шукає колективну інтенційність у пропозиційному змісті ментальних станів, а Шмід вказує, що вона має шукатися на більш глибокому рівні у самій структурі свідомості.

Висновки. По-перше, була проведена детальна реконструкція серлівської концепції колективної інтенційності, яка показала, що вся архітектура його теорії спирається на три ключові елементи: онтологічний індивідуалізм, методологічний інтерналізм та теорія декларацій статусних функцій. По-друге, виявлено внутрішню суперечність у системі Серла: він стверджує про нередуктивність колективної інтенційності, але одночасно припускає, що вся колективність розташована в окремій свідомості. По-третє,

продемонстровано, як реляційна модель спільної зобов'язаності розв'язує цю суперечність та пояснює нормативний вимір соціальної реальності, який серлівська теорія проблемно обґрунтовує. Значення отриманих результатів для філософії суспільства.

Результати дослідження мають значення для розвитку соціальної онтології, вони показують, що редукціонізм у поясненні соціальної реальності має принципові обмеження: норми та зобов'язання не можуть виникнути з суми індивідуальних психологічних станів, навіть якщо ці стани мають складну структуру. Робота демонструє, що реляційна онтологія не суперечить натуралізму або індивідуалізму на рівні онтологічних сутностей — вона просто вимагає переосмислення того, що таке «основні» компоненти соціальної реальності. По-третє, дослідження показує, що правильне розуміння соціальної реальності вимагає інтеграції ментального виміру (як люди думають про спільні дії) з реляційно-нормативним виміром (як виникають зобов'язання).

Дослідження має кілька явних обмежень. По-перше, воно зосереджується переважно на малих взаємодіях: прогулянка, спільна гра, дружня розмова. Питання про масштабування до великих формальних інституцій (державу, міжнародні організації) залишається недостатньо розробленим. По-друге, робота не розв'язує повністю всі внутрішні проблеми гілбертівської теорії, особливо стосовно природи плюрального суб'єкта та точного характеру нормативності, яку створює спільна зобов'язаність. По-третє, синтез між ментальним аналізом Серла та реляційною моделлю Гілберт залишається програмним, а його повна розробка вимагає додаткової роботи.

Кілька питань залишаються відкритими і вимагають подальшого дослідження. Перше: як спільна зобов'язаність функціонує у випадку великих анонімних спільнот, де прямої взаємної взаємодії між всіма учасниками не існує? Як об'єднати теорію на основі взаємного визнання з реальністю

національних держав? Друге: яким чином феноменологічний вимір колективної дії (те, як люди переживають спільні дії) пов'язується з онтологічною структурою спільної зобов'язаності? Чи існує глибший шар дорефлексивної колективної свідомості, як пропонує критика, і як він впливає на формування явних форм спільної зобов'язаності? Третє: які практичні наслідки має перегляд онтологічних основ соціальної реальності для розуміння походження права, моралі та політичного порядку?

Дослідження розширює розуміння того, як колективна інтенційність функціонує як основа соціальної реальності. Головний теоретичний внесок полягає у демонстрації того, що нормативний вимір соціального світу не може бути пояснений через редукцію до індивідуальних ментальних станів. Натомість норми та зобов'язання виникають з реляційних структур, які мають власну онтологічну природу. Це змінює спосіб, у який філософи мають підходити до питання про походження соціальної реальності. Замість пошуку «молекулярних» одиниць, такі як ми-наміри.

Зрештою, найважливішою методологічною спадщиною серлівської дискусії є усвідомлення того, що питання про соціальну реальність є за своєю природою онтологічним. Ми не можемо обмежитись описом того, що люди роблять, говорять і думають у соціальних контекстах; ми мусимо запитати, як можливо, що в світі взагалі існують такі речі, як обіцянки, кордони, гроші і права.

Колективна інтенційність є для Серла центральною категорією соціальної онтології, через яку він намагається перекинути міст від фізичної реальності до соціальної. Реконструкція його позиції показує, що ця конструкція спирається на жорсткий онтологічний індивідуалізм, методологічний інтерналізм і теорію декларацій статусних функцій. Кожен з цих елементів виконує у системі Серла власну роль: індивідуалізм забезпечує сумісність із натуралістичним поглядом на світ; інтерналізм гарантує, що

ментальні стани повністю містяться у голові; декларації статусних функцій пояснюють перехід від ментального до інституційного.

Це не означає відмови від серлівської програми. Постановка проблеми соціальної онтології, поняттєвий апарат brutальних та інституційних фактів, формула «X рахується як Y у C», увага до деонтичних сил — усе це залишається у силі, але пошук фундаменту виникнення нормативних сил продовжується.

Список використаних джерел

1. Searle, J. R. (1995). The construction of social reality. Free Press.
2. Searle, J. R. (2010). Making the social world: The structure of human civilization. Oxford University Press.
3. Searle, J. R. (2006). Social ontology: Some basic principles. *Anthropological Theory*, 6(1), 12–29.
4. Schweikard, D. P., & Schmid, H. B. (2013). Collective intentionality. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/collective-intentionality/>
5. Searle, J. R. (1983). *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge University Press.
6. Searle, J. R. (1990). Collective intentions and actions. In P. Cohen, J. Morgan, & M. Pollack (Eds.), *Intentions in communication* (pp. 401–415). MIT Press.
7. Searle, J. R. (2018). Constitutive rules. *Argumenta*, 4(1), 51–54.
8. Searle, J. R. (2002). *Consciousness and language*. Cambridge University Press.
9. Fitzpatrick, D. (2003). Searle and collective intentionality: The self-defeating nature of internalism with respect to social facts. *American Journal of Economics and Sociology*, 62(1), 45–66.

10. Meijers, A. (2003). Can collective intentionality be individualized? In D. Koepsell & L. Moss (Eds.), *John Searle's ideas about social reality* (pp. 167–183). Blackwell.
11. Zaibert, L. (2003). Collective intentions and collective intentionality. *American Journal of Economics and Sociology*, 62(1), 209–232.
12. Gilbert, M. (1989). *On social facts*. Routledge.
13. Gilbert, M. (1990). Walking together: A paradigmatic social phenomenon. *Midwest Studies in Philosophy*, 15(1), 1–14.
14. Gilbert, M. (2007). Searle and collective intentions. In S. L. Tsohatzidis (Ed.), *Intentional acts and institutional facts: Essays on John Searle's social ontology* (pp. 31–48). Springer.
15. Tuomela, R. (2007). *The philosophy of sociality: The shared point of view*. Oxford University Press.
16. Hindriks, F. (2013). Restructuring Searle's *Making the social world*. *Philosophy of the Social Sciences*, 43(3), 373–389.
17. Gilbert, M. (1996). *Living together: Rationality, sociality, and obligation*. Rowman & Littlefield.
18. Gilbert, M. (2009). Shared intention and personal intentions. *Philosophical Studies*, 144(1), 167–187.
19. Gilbert, M. (2006). *A theory of political obligation: Membership, commitment, and the bonds of society*. Oxford University Press.
20. Gilbert, M. (2013). *Joint commitment: How we make the social world*. Oxford University Press.
21. Tollefsen, D. P. (2002). Collective intentionality and the social sciences. *Philosophy of the Social Sciences*, 32(1), 25–50.
22. Bratman, M. E. (1999). *Faces of intention: Selected essays on intention and agency*. Cambridge University Press.

23. Bratman, M. E. (2014). Shared agency: A planning theory of acting together. Oxford University Press.
24. Tuomela, R., & Miller, K. (1988). We-intentions. *Philosophical Studies*, 53(3), 367–389.
25. Tuomela, R. (2005). We-intentions revisited. *Philosophical Studies*, 125(3), 327–369.
26. Schmid, H. B. (2009). Plural action: Essays in philosophy and social science. Springer.
27. Schmid, H. B. (2014). Plural self-awareness. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 13(1), 7–24.
28. Gilbert, M. (2000). Sociality and responsibility: new essays in plural subject theory. Rowman & Littlefield.
29. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
30. Searle, J. R. (1997). Responses to critics of the construction of social reality. *Philosophy and Phenomenological Research*, 57(2), 449–458.
31. Searle, J. R. (1998). Mind, language and society: Philosophy in the real world. Basic Books.